

УДК 94(477.52)«.../1830»

М.І. ЛОГВИНЕНКО, канд. юрид. наук,
М.Ф. ЯРЕМЕНКО, канд. іст. наук, доц.

Сумська філія Національного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПОВІТОВОЇ ПОЛІЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ СУМЩИНИ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ 19 СТ.

Досліджуються проблеми зміцнення законодавчих засад діяльності адміністративно-поліцейського апарату на українських землях в перші десятиліття XIX ст., показана роль органів поліції у справі охорони і зміцнення самодержавного ладу імперії на території сучасної Сумщини.

Питання законодавчих засад діяльності адміністративно-поліцейського апарату на українських землях в XIX – на початку XX ст. не знайшло ще належного відображення в науковій літературі. Часткове його висвітлення на прикладі територій сучасної Сумщини в перші десятиліття XIX ст. є метою даного дослідження. Для цього спочатку з'ясуємо питання адміністративно-територіального устрою та населення територій сучасної Сумщини в розглядуваний період.

У 1801-1811 рр. були проведені реформи, які пристосували політичний лад Російської імперії до буржуазних відносин, що поступово розвивалися. Основними адміністративно-територіальними одиницями закріплювалися губернії й повіти, причому управління окремими губерніями здійснювалося по загальному, а іншими – по особливому положеннях. До перших відносилися 43 губернії європейської частини Росії, до яких належали також і губернії Лівобережної та Слобідської України. Відповідно до предмету відання, влада в кожній губернії розподілялася на урядову, казенну, судову і поліцейську [1, с.4].

Особлива роль у охороні і зміцненні самодержавного ладу імперії відводилася органам поліції, які були підпорядковані Міністерству внутрішніх справ (з 17 серпня 1810 р. по листопад 1819 р. Міністерству поліції), створеному 1802 року. До середини 30-х років XIX ст. яких-то суттєвих змін в структурній будові органів поліції та в їх повноваженнях на місцевому рівні майже не відбулося.

Територія України в розглядуваний період була поділена на дев'ять губерній. Землі сучасної Сумщини з початку XIX ст. в адміністративному відношенні не становили єдине ціле. Вони входили до складу усіх трьох губерній Лівобережної України - Слобідсько-Української (Сумський, Охтирський, Лебединський повіти), Чернігівської (Глухівський, Конотопський, Кролевецький повіти), Полтавської (Роменський повіт). Адміністративно-територіальні межі теперішньої Сумщини не в повній мірі відповідали тодішнім кордонам вказаних повітів. Наприклад, частина північної території сучасної Сумщини, окрім уже вказаних трьох повітів Чернігівської губернії, входила до складу Новгород - Сіверського повіту цієї ж губернії. До складу Курської губернії разом з Путивльщиною входили й інші території краю, зокрема Миропілля (Суджанський повіт), частина Буринщини і т.д. [2, с.5].

За положенням 1775 р. населення кожної губернії визначалося числом від 300-т до 400-т тисяч душ, а в повітах від 20-ти до 30-ти тисяч [1, с.3]. Але у розглядуваний пері-

од внаслідок природного приросту кількість населення значно зросла, хоч відбулися і деякі зміни адміністративно-територіального характеру. З початку XIX ст. території повітів нашого краю мали чітко визначені територіальні межі і відносно значну кількість населення. Так, наприклад, в Роменському повіті число жителів обох статей становило 114614 душ (53670 чол. статі і 60944 жін. статі), Глухівського відповідно 107485 душ (54154 і 53331) [3]. Подібними даними по числу жителів характеризувалися й інші повіти нашого краю.

За російським законодавством з метою ефективного управління населенням з 1797 р. в кожному повіті поселення державних селян об'єднали у волості, які мали налічувати не більше трьох тисяч ревських душ [1]. Управляли волостями волосні управи, які поруч з іншими виконували і певні поліцейські функції. Так, за даними 1832 р. в Лебединському повіті відмічені слідуєчі волості: Бішкінська, Ольшанська, Ворожбянська, Недригайлівська. Вони об'єднували 37 поселень державних селян. В Охтирському повіті сім волостей включали 30 державних сіл, Сумському, відповідно 3 і 15 [4].

На особливості управління нашим краєм мала певний вплив наявність значної частини державних селян серед загальної кількості населення. Так, на 1810 рік в Охтирському повіті числилося державних селян чоловічої статі 24736 душ, поміщицьких, цієї ж статі – 13270, в Сумському повіті відповідно 17021 і 29412, Лебединському – 18210 і 21679 [5]. Загальна ж кількість населення на 1804 р., зокрема в Сумському повіті становила 90868 душ, Лебединському – 90026 [6].

Особливістю території нашого регіону було й те, що в окремих повітах значну соціальну верству населення становили козаки, які були переведені на становище державних селян ще в 1782 році і тим самим збільшували загальне число вільних обивателів. Це стосувалося в першу чергу Роменського, Глухівського, Конотопського і Кролевецького повітів. Так, на початку XIX ст. в Роменському повіті із 114614 душ населення державні селяни становили 5668 душ, козаки – 58716, поміщицькі селяни – 48408. Разом козаків і державних селян обох статей налічувалося 64384 душ, тобто значно більше ніж кріпосних селян [3, с.87]. В цей же час в Глухівському повіті із 107485 душ населення державні селяни становили 16149, козаки – 35875, поміщицькі селяни – 46513 душ. Загальна кількість козаків і державних селян становила тут 52019 душ обох статей [3, с.108], тобто також чисельно переважали помі-

щицьких селян. Подібне становище спостерігалось і в Конотопському повіті. На 1801 рік тут проживало 113669 душ населення. Із них державні селяни становили 11270 душ, козаки – 53617, поміщицькі селяни – 43336 [3, с.103]. І державні селяни, і козаки були підпорядковані волосним управам і підвідомчі казенним палатам. Поміщицькі селяни перебували у повному володінні своїх власників.

Виконавчими інстанціями місцевого апарату влади виступали поліцейські установи. З 1775 р. на чолі всієї повітової поліції стояв повітовий справник, при якому знаходилося поліцейське управління під назвою земський суд (в розглядуваний період до 1837 р. в офіційних документах він зберігає назву нижній земський суд).

Під головуванням справника земський суд складався із чотирьох-п'яти засідателів із дворян, залежно від обсягу території повіту, кількості населення та інших місцевих обставин. П'ятий засідателю міг призначатися в земський суд рішенням губернської управи. Починаючи з 1824 р. в земські суди повітів суміжних з повітами губерній на особливих правах визначався особливий засідателю для нагляду і припинення корчемства (незаконне виготовлення та збут міцних напоїв, продаж солі та ін.). З 1801 року при кожному земському суді була запроваджена посада секретаря з необхідним числом канцелярських службовців. Канцелярія складалася з двох столів: виконавчого і слідчого. При збільшенні в земських судах справ передбачалась можливість створення і тимчасових земських судів. Для виконання розпоряджень земських судів на місцях у їх віданні перебували обрані від поселян соцькі і десяцькі [1, с.169-171]. Так, наприклад, у 1832 р. по волостях Охтирського повіту виконували певні поліцейські функції 37 обраних соцьких і 206 десяцьких [7].

В досліджуваній період було прийнято ряд указів, які визначали порядок призначення і звільнення земських справників. Призначення останніх вирішувалося шляхом обрання їх на дворянських зібраннях переважно із відставних офіцерів через Міністерство внутрішніх справ. З 1811 р. кожний із претендентів на цю посаду з відома цивільного губернатора проходив шестимісячне випробування, тимчасово виконуючи обов'язки на тій посаді, на яку претендував, або виконував різні доручення поліцейського характеру. Після закінчення строку випробування і його результатів цивільні губернатори направляли Міністру внутрішніх справ свій висновок про придатність чи непридатність таких офіцерів до поліцейської служби.

Що стосується засідателів земських судів, то вони визначалися через вибори, два від поселян казенного відомства, тобто від державних селян, а всі інші від дворянства. Засідателі для припинення корчемства призначалися цивільним губернатором. Секретарі та всі інші канцелярські службовці в земських судах визначалися губернською управою [1, с.180-181]. Таким чином склад земських судів при видимості виборів на окремі посади загалом формувалася владою.

Земські суди мали широкі повноваження. Стаття 714 Зводу законів Російської імперії проголошувала: «Существо власти, вверяемой земской полиции состоит в том, чтобы действием надзором доставить законам и учреждениям скорое и точное исполнение» [1, с.180-181]. Влада поліції за дотриманням законів поширювалася на всіх, не дивлячись ні на яку особу. Тих, хто чинив супротив за-

конним діям поліції, остання мала брати під варту і відсилати до суду [1, с.180-181]. Повноваження земських судів носили різний характер і виявлялися в тих чи інших діях. Так, наприклад, у зв'язку з неврожаєм в 1809 р. Охтирський нижній земський суд прийняв рішення виділити із запасів хлібних магазинів обивателям слободи Бакіровки, сіл Каменецького і Ніцахи, в яких проживало 1051 душ обох статей, жита 262 четвертин і 7 четвериків та вівса 263 четвертин і 3 четверики [8].

В цей же рік за ухвалою Лебединського нижнього земського суду селянам сіл повіту, які постраждали від неурожаю виділялося хліба із хлібних магазинів на кожну душу по 2 четверика, а в Сумському повіті, також за рішенням нижнього земського суду, по чверті четверика [9].

Коло питань, які вирішувалися повітовою поліцією було широким. У сферу її діяльності підпадали справи громадського благоустрою й охорони безпеки, вирішення справ казенних, судових, військового відомства, народного освічення. Особливого значення надавалося питанням охорони громадського спокою, порядку й необхідної владі покірливості, утихомирення всяких дій проти вірогідного обов'язку й послуху, ліквідування всяких недозволених зборищ. Вона забезпечувала збір і утримання відомостей про народжених, тих, що беруть шлюб і померлих, спонукала державних селян до своєчасного проведення виборів на залежні від них громадські посади, здійснювала заходи безпеки від злодіїв і розбійників, виявляла сприяння і нагляд в супроводженні військових команд і рекрутських партій, арештантів і засуджених, надаючи губернській управі інформацію про виступ кожної такої партії з повіту. Поліція також здійснювала нагляд за чистотою в поселеннях, будівництвом споруд відповідно встановлених правил, охороною безпеки від пожеж і повені, першочергові заходи на випадок поширення хвороб і падежу худоби з донесенням відомостей про це губернатору. Проводився огляд худоби, що переганяли через повіг до столиці, перевірка її чисельності згідно документів з видачею свідоцтв про її стан, нагляд за виконанням в повіті встановлених правил торгівлі, припинення торгів без необхідних свідоцтв, нагляд за трактирами, харчевнями, готелями, ресторанами й іншими такого роду закладами і за дотриманням правил їх утримання, нагляд за мисливством відповідно прийнятих законів, складання відомостей про посіви й урожай хлібів та трав. На поліцію також покладалися обов'язки з викорінення жебракування та марно вештання, затримка збіглих, бродяг і безпаспортних. Число всіх цих справ, зокрема й по останніх було значним. Так, лише у 1839 р. у Лебединському повіті поліція затримала 40 чоловік військових дезертирів та інших збіглих, і шістьох тих, хто їх переховував [10].

Компетенція земських судів у справах казенних виявлялася в забезпеченні викликів до торгів, підрядів, поставок, стягнення недоїмок і всяких державних нарахунків з населення, нагляд за правильністю ваг і мір в торгівлі, запобігання й припинення всяких зловживань в ній, припинення корчемства, контрабанди і незаконних вирубок лісів, нагляд за дотриманням правил продажу напоїв у трактирних закладах, здійснення попередніх торгів на підряди по виконанню грошових земських повинностей. З 1828 р. земські суди стали засвідчувати казенне вино в дистанційних підвалах і видавали ярлики на провіз пива й

меду, зосереджуючи в себе всі дані щодо винокуріння і відпуск вина в повіті [1, с.177-178].

Постійну увагу поліція приділяла питанням попередження та припинення корчемства. Такі справи після попереднього розслідування передавалися до повітового суду і часто розслідування велося по декілька років. Так, справа про корчемство вином ворожбянського обивателя Івана Тарусса, в будинку якого було виявлено 3.02.1830 р. бочку корчового вина об'ємом більше двох кварт, розслідувалась сумським земським судом з 1830 р. по 1835 р.) [11]. Такі справи не були поодинокими. В 1830 р. земська поліція сумського повіту розглядала справи про корчемство обивателів Анни Зубкової [12], Якова Корнієнка [13], Стефи Сйбоги [14], Гната Колесенка та ін. [15].

На законодавчому рівні на земські суди покладалися зобов'язання і по справах судового відомства. Вони мали припиняти всяке насильство й самоправство, проведення розслідувань і обшуків, взяття звинувачених під варту, повернення на місці віднятого насильно, розгляд справ про земські заволодіння, передніше провадження цих справ судовим порядком, виклики позивачів по приписах судів для рукоприкладства, для заслуховування рішень, стягнення по безперечних зобов'язаннях, відмови, описи і продаж маєтків в установленому порядку по приписах губернської управи, приведення до виконання вироків і постанов як цивільного так і кримінального суду, розгляд у встановлені строки скарг, що надходять, по рішеннях мирських громад, суд по незначних провинях на основі приватних статутів і положень [1, с.178].

До справ судового відомства, які розслідували земські суди, відносилися, зокрема, пов'язані з виявами насильства в землеволодінні і землекористуванні. Так, 22.06.1803 р. Сумський нижній земський суд розглядав справу по заяві обивателя слободи Тимофіївки Данила Храпкова, який скаржився на своїх рідних братів Івана та Григорія по причині того, що вони не виділили йому частини землі, яка була в користуванні їх померлого батька. Розглянувши обставини справи земський суд передав її для вирішення Верхньосироватської волосної управи. У рапорті волосного голови цієї управи на адресу земського суду від 22.07.1803 р. говорилося, що вказана справа вирішена примиренням братів [16].

Постійно в колі зору земських судів були справи по розслідуванні крадіжництва. Так 14.04.1808 р. Глухівський земський суд розглядав справу по звинуваченні селянина села Собичі Севастьяна Жидкова у крадіжці коня у селянина Дмитра Охрамовича. Результати розслідування були передані до повітового суду, а потім і до губернатора. Рішенням чернігівського губернатора Глухівський земський суд був зобов'язаний забезпечити сплату Жидковим на користь Охрамовича 50 крб. [17].

Нерідко земські суди не встигали вирішувати численні справи. Так, у 1832 р. земський суд Сумського повіту залишив на наступний рік невіршеними справи різного характеру 368 селян [18]. Така ситуація була характерною в діяльності земської поліції й інших повітів. Зокрема, станом на 2.12.1837 р. у Лебединському земському суді числилося 36 боргових справ, які необхідно було вирішувати [19].

Діяльність повітової поліції чітко регламентувалася

законодавством. Незначні провини і способи від їх утримання належали безпосередній дії поліції, в усіх же інших справах як цивільних, так і кримінальних, вона провадила одне лише слідство. Після закінчення слідства дії поліції припинялися і справа передавалася до суду, після чого поліція приводила до виконання вироки та постанови судів. Ніхто із начальників чи чинів належних до поліції сам собою не накладав кримінального покарання, це міг учинити по закону лише суд. Дворяни, духовні особи і загалом всі, кого закон звільняв від тілесних покарань, не підлягали розслідуванню поліції у проступках, за які закони визначали покарання рішеннями кримінального суду. З 1812 р. земський суд чинив розправу по крадіжках, шахрайстві і загалом по всякому обману ціною нижче п'яти карбованців, вчиненому не більше трьох разів людьми нижчого стану, що підлягали тілесному покаранню. По справах же про лісові вирубки, підпали лісів, матеріали слідства направлялися земським судом для прийняття рішення в повітовий суд, хоч збитки, що стягувалися, припадали на кожного із звинувачених і не перевищували п'яти карбованців. Слідства про переховувачів дезертирів і збіглих, що не підлягали тілесному покаранню, передавалися земським судом до губернської управи для накладання встановленого законом грошового стягнення. Матеріали щодо переховувачів дезертирів і збіглих, що підлягали тілесному покаранню, передавалися повітовою поліцією й до губернської управи для відправлення потім в повітовий суд для прийняття рішення [1, с.181-183].

Статус земських судів передбачав цілком визначену їх підпорядкованість. З 1775 р. земський суд і земський справник по всьому колу питань їх віддання перебували в безпосередньому підпорядкуванні губернської управи. Починаючи з 1828 р. по всіх господарських розпорядженнях стосовно держаних селян вони були підпорядковані казенним палатам.

Поліцейські управління виконували приписи, які надходили від губернатора, а також укази губернської управи, палат, повітового суду й дворянської опіки, направляючи по них рапорти та донесення. Пропозиції та різні постанови надходили поліції й від приказу громадського притулку і совісного суду, на які робилися на їх адресу з боку поліції повідомлення. Зносили земського суду з городничими, повітовим казначеєм, магістратом, ратушею, сирітським судом здійснювалися повідомленнями.

Що стосується засідателів земського суду, то вони залежали від земського справника, не виключаючи й тих із них, які призначалися для припинення корчемства. Звітність і відповідальність земських судів визначалися на загальних підставах, встановлених для всіх установ, що знаходилися в кожній губернії і особливо на основі правил, встановлених для повітових судів, які передбачали, що визначення стягнень з нижніх судових установ належить виключно губернській управи.

Земські суди щомісячно направляли детальні відомості про свою діяльність до губернської управи, де відображали не лише коло питань, якими займалася повітова поліція, але й різні сторони життя кожного повіту. Так, матеріали звітів Роменського земського суду, містять зокрема, дані про ціни на хлібопродукти і фураж в 1803 р. [21], чисельність населення повіту в 1814 р. [22], урожай хлібів

у 1819 р. [22], наявність фабрик і заводів у 1820-1823 рр. [23], наявність винокурних заводів у 1819 р. [24] та кінних у 1820 р. [25], стан вівчарства та бджільництва в 1819-1821 рр. [26], про ярмарки в повіті, що відбулися в 1821 р. [27].

Всі ті, хто був незадоволений діями поліції по результатах рішень суду могли скаржитися до повітового суду. Члени земського суду могли бути притягнуті до кримінальної відповідальності, якщо по справах, що вони проводили, відкривалися з їх боку незаконні дії та упущення. Кримінальні палати мали право накладати на земську поліцію стягнення під час ревізії кримінальних справ. Нижчі поліцейські чини, які вчинили злочин підлягали суду цивільному.

Таким чином, повітова поліція в досліджуваній період була важливою владною структурою системи державного управління на місцевому рівні. Вона користувалася широкими повноваженнями по охороні основ самодержавного ладу, які ґрунтувалися на чітко визначеній законодавчій базі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Свод законов Российской империи: Свод учреждений государственных и губернских. - Часть вторая: Учреждения губернские. - СПб., 1835.
2. Яременко М.Ф. Нарис історії Сумщини. - Виш. III: Початок XIX ст. - 1861. - Суми, 2000.
3. Описи Лівобережної України кінця XVIII-початку XIX ст. - Київ, 1997. - С. 86-87, 107-108.

4. Державний архів Харківської області (ДАХО). - Ф. 3. - Оп. 95. - Спр. 374. - Арк. 380, 383, 386.
5. ДАХО. - Ф. 3. - Оп. 95. - Спр. 374. - Арк. 56-57.
6. ДАХО. - Оп. 10. - Спр. 325. - Арк. 60-63.
7. ДАХО. - Ф. 3. - Оп. 95. - Спр. 395. - Арк. 753-754.
8. ДАХО. - Ф. 3. - Оп. 17. - Спр. 523. - Арк. 65.
9. ДАХО. - Спр. 524. - Арк. 114, 123.
10. ДАХО. - Ф. 3. - Оп. 22. - Спр. 37. - Арк. 321-322.
11. Державний архів Сумської області (ДАСО). - Ф. 748. - Оп. 4. - Спр. 48. - Арк. 1-3.
12. ДАСО. - Спр. 43. - Арк. 1-14.
13. ДАСО. - Спр. 44. - Арк. 1-19.
14. ДАСО. - Спр. 45. - Арк. 1-8.
15. ДАСО. - Спр. 46. - Арк. 1-16.
16. ДАСО. - Ф. 748. - Оп. 4. - Спр. 8. - Арк. 3-6.
17. ДАСО. - Ф. 632. - Оп. 2. - Спр. 1. - Арк. 3-4.
18. ДАХО. - Ф. 3. - Оп. 95. - Спр. 395. - Арк. 662-663.
19. ДАХО. - Оп. 110. - Спр. 254. - Арк. 59.
20. Державний архів Полтавської області (ДАПО). - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 17. - Арк. 22 зв.
21. ДАСО. - Ф. 960. - Оп. 2. - Спр. 3702. - Арк. 2.
22. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 46. - Арк. 56 зв. - 57.
23. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 50. - Арк. 100 зв. - 101.
24. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 45. - Арк. 9 зв. - 10.
25. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 62. - Арк. 1, 25 зв.
26. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 49. - Арк. 1 зв.
27. ДАПО. - Ф. 83. - Оп. 3. - Спр. 58. - Арк. 1, 19-19 зв.

Надійшла до редколегії 11.02.2005

ЛОГВИНЕНКО Н.И., ЯРЕМЕНКО Н.Ф. ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЕЗДНОЙ ПОЛИЦИИ НА ТЕРРИТОРИИ СОВРЕМЕННОЙ СУМЩИНЫ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ 19 СТ.

Исследуются проблемы укрепления законодательных основ деятельности административно-полицейского аппарата на украинских землях в первые десятилетия XIX ст., показана роль органов полиции в деле охраны и укрепления самодержавного строя империи на территории современной Сумщины.

LOGVINENKO N.I., JAREMENKO N.F. LEGAL MAINTENANCE ACTIVITY OF DISTRICT POLICE IN TERRITORY MODERN SUMY IN FIRST THIRD OF 19 AGES

Problems of strengthening of legislative bases of activity of an administrative-police force on the Ukrainian grounds in first decades XIX of an item are investigated, the role of police in business of protection and strengthening autocratic building empires in territory modern Sumy is shown.

УДК (091)343.71“16/17”(477)

Д.І. ЛЮБЧЕНКО

Академія праці і соціальних відносин

ПОНЯТТЯ КРАДІЖКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII-XVIII СТ.¹

Розглядаються питання розвитку поняття крадіжки у кримінальному праві України другої половини XVII-XVIII ст. та виявляються основні закономірності цього процесу.

Проголошення незалежності України у 1991 р. викликало значну увагу дослідників до проблем історії укра-

їнського права, особливо - історії кримінального права. Збільшенню уваги до цього напрямку сприяють і перетворення у сучасному кримінальному праві з прийняттям у 2001 р. Кримінального кодексу України. З огляду на це, важливим виглядає дослідження поняття крадіжки в істо-

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: канд. юрид. наук Коломієць Ю.М. (НУВС).